

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԻ

ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ
ԺԱՆՐԱՑԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Բ. Արձակ Երկերի Գրական տեսակները

Բազմաժանր չէ Գրիգոր Նարեկացու արձակը: Նա գրել է մեկնութիւն, թուղթ, ներքողներ, յիշատակարաններ: Իբրեւ մեծ անհատականութիւն՝ մա իր կնիքն է դրել այդ ժանրերի հետագայ զարգացման վրայ: 977 թ. Նարեկացին գրել է «Երգ Երգոցի» մեկնութիւնը՝ Վասպուրականի Դուրգէն Արծրունի թագաւորի պատուէրով: Թէեւ այդ գործը դեռեւս 4րդ դարում մեկնաբանել էր վաղ բիւզանդական գրականութեան ականաւոր դէմքերից մէկը՝ Գրիգոր Նիսացին (335-394), եւ այդ մեկնութիւնը հայերէն էր թարգմանուել դեռեւս 5րդ դարում, սակայն 10րդ դարում զգացւում է մօր մեկնութեան պահանջ: Կային մարդիկ, որ «Երգ Երգոցն» ընկալում էին որպէս սիրահար զոյգի սիրոյ փառաբանութիւն՝ աշխարհիկ իմաստով եւ ոչ թէ որպէս հոգեւոր սիրոյ այլաբանութիւն: Նրիտասարդ Նարեկացին դժուարութեամբ է յամձն առել պատուէրը: Նա երկիւղ է կրել Ս. Գրիգորի խօսքերը անհարազատ եւ մեկնաբանութեամբ աղաւաղելուց. «Մանաւանդ զի չէ փոքր դատապարտութիւն եւ պատիժ»՝ զբանս Սրբոց Գրոց օտար մեկնութեամբ աղաւաղեալ՝ վասն ոչ տգէտ երեւելոյ եւ փառամոլ հպարտութեամբ զոչէն իբրեւ զճշմարիտ ցուցանել» (ԳՆՄ, 271):

Մեկնութիւնը բացատրական եւ վերլուծական բնոյթի գրութիւն է: Ըստ Նոր Հայկազեան քառարանի՝ «Մեկնելն գրթութիւն քանի. բացատրութիւն, վերլուծութիւն,

լուծումն, թարգմանութիւն. իմաստ կամ միտ քանի՝ ըստ մատիմ եւ ըստ խորհրդոյ»:(1): Իբրեւ ժանր՝ մեկնութիւնը պատկանում է կրօնա-եկեղեցական գրականութեան բնագաւառին: Յայտնի են մեկնաբանութեան մի քանի եղանակներ. տառացի, այլաբանական, վերլուծական, խորհրդանշական, եւ այլն: Միջնադարեան մեկնիչին ամենից առաջ մտահոգում էր Աստուածաշնչի քառը տեսնել ժամանակի կրօնա-աստուածաբանական ըմբռնումների լոյսի տակ, խորհրդաւոր եւ այլաբանական իմաստ գտնել նրա մէջ:

Նարեկացին հիմնականում հետեւում է մեկնութեան այլաբանական եղանակին: Նա տալիս է բնագրի մախադասութիւնը, տողը, հաստատօք, որ բնաբան է կոչւում, ապա մեկնաբանում հիմնականում հոգեւոր իմաստաւորմամբ՝ հաստատելու համար ճիշտունէական վարդապետութեան այս կամ այն գաղափարը: Նարեկացին սկսում է խորագրի մեկնութիւնից. «Արդ, մախ գայս արժան է ասել, թէ զինչ մեկնի երգ Երգոց» եւ բացատրում է, որ «Երգ Երգոցք է օրհնութիւն օրհնութեանց» եւ որ այդ երգերը հմում «ձայնի երգէին ի տաճարին» (ԳՆՄ, 272-273): Այնուհետեւ, հաւատարիմ մնալով հին մեկնութեան այն մտքին, թէ Հարսը Նկեղեցին է, իսկ Փնսան՝ Դրիստոսը, Նարեկացին բացատրում է, թէ ինչու է Սողոմոն իմաստունը հոգեւոր սէրը երգելու համար դիմել զգայական սիրոյ օրինակին: Նախ՝ Հարսի

և Փեսայի սերը «ազատ լինի ի պիղծ խառնից, չէ օտար ի Հոգւոյն շնորհաց» - գրում է Նարեկացին - ապա եւ սերը՝ մարդկային արտի ամենավեհ զգացումն է եւ «չի՛ք յերկրի պատուականագոյն եւ առ աւել քան գութ առն եւ կնոջ» եւ, վերջապէս, շատերը, հալածանքների եւ փորձութիւնների ծանր օրերին, յամուռ ընտանեկան սիրոյ՝ հրաժարուել են նոյնիսկ իրենց դաւանանքից. «Նա եւս եւ վասն ընտանեաց սիրոյ՝ քաղումք ի Քրիստոսէ անկան եւ ուրացան ի հալածանաց ժամանակս» (ԳՆՄ, 275-276): Ինքնատիպ է Նարեկացու այն փաստարկը եւս, թէ Աղամը դրախտից արտաքուստ է ոչ թէ Աստուած լինելու յանդուգն փայլի, այլ եւայից չբաժանուելու համար. «Այլ եւ Աղամ եւս ի դրախտէն եւ ի լուսեղէն փառացն յաղագս կնոջն սիրոյ մերժեցաւ եւ արտաքս անկաւ» (ԳՆՄ, 276): Նարեկացին, այսպիսով, մասամբ արդիական շունչ է ներարկում հիմն մեկնութեանը:

Նարեկացին «Երգ Երգոցը» մեկնաբանում է գլուխ առ գլուխ: Այստեղ նա հաւատարիմ է մնում ժանրի ականջոյթին եւ, ամենից առաջ, Գրիգոր Նիսացու մեկնութեանը, որի անմիջական ազդեցութիւնը զգալի է ամեն ֆայլափոխի: Կայ մի էական տարբերութիւն. Նիսացին բանավիճում է անտիկ մտածողների հեթանոսական աշխարհիկ ըմբռնումների դէմ, Նարեկացին ձգտում է հերքել աղանդաւորական այս կամ այն միտքը: Բացի դրանից՝ Նարեկացին իր փաստարկների համար ժամանակ առ ժամանակ օրինակներ է վերցնում ազգային մատենագրութիւնից եւ, առաջին հերթին, Ագաթանգեղոսից: Մեկնութեան մէջ արտացոլուել է նաեւ Նարեկացու նորպատկանական այն հայեացքը, որ Աստուած ճանաչելի է իր ստեղծած գոյերի միջոցով եւ որ կատարեալ մարդիկ սրբերն ու արդարներն են, որոնք ձգտում են

մամուել Քրիստոսին, լինել «մարդ կատարեալ՝ նոյնպէս եւ Աստուած կատարեալ» (ԳՆՄ, 363): Հետեւելով աւանդային, Նարեկացին նոյնպէս դիմում է քառարացատրութիւնների եւ թուերի խորհրդապաշտական իմաստների վերծանման. «Սողոմոն՝ խաղաղութիւն թարգմանի», «Սիւնն թարգմանի մայր», «Բեղմաւոն պարարտ երկիր է Հրէաստանի», «Ի թուոց տասն է կատարեալ, եւ եթէ այլ թուէ, ի մին դառնայ, ասել՝ մեծասան» եւ այլն:

Մեկնութիւնը հնարաւորութիւն է տուել Նարեկացուն աւելի խոր թափանցելու Երգ Երգոցի բանաստեղծական պատկերների մէջ: Կենդանի բնութեան այն թրթռուն զգացողութիւնը, որ բնորոշ է Նարեկացու մի քանի տաղերին, աղբս ունի Երգ Երգոցի բնապատկերներին անանց թարմութեան հետ: Ճաշակ տալու համար, թէ ինչպէս է Նարեկացին Երգ Երգոցի պարզ փոխարեութիւնը մեկնաբանում կրօնական հայեցակէտից, բերեմ միայն մէկ օրինակ. «Ես ծաղիկ դաշտաց, շուշան հովտաց» (Երգ, Բ, 1): «Ո՛ր գարմանալի իրս - գրում է երիտասարդ Նարեկացին - որպէս մարմինն տնօրինեալ տեսնո՞ւն այնու զանոնասանկին մեզ ի տեսութիւն էած, նոյնպէս ջանայ ցուցանել զբարեգարդութիւնն, զոր զգեցաւ երկիր՝ ԳՔրիստոս ընդունելով. թէ որպէս երկրի տեսութիւն ծաղկովք պսակեալ՝ զուարճացուանէ զակն տեսողաց, եւ շուշան, որ ի հովիտս, այնպէս որք որպէս զդաշտս տարածանեն զոգիս իւրեանց ինձ ի բնակութիւն, եւ իբրեւ գետլիտս հորդին ինեւ, փթթին զինեւ ի ցնծութիւն անմահելի տեսողաց» (ԳՆՄ, 288):

Եւ այսպէս, Նարեկացու «Երգ Երգոցի» մեկնութիւնը պատկանում է այդ ժանրի կրօնա-եկեղեցական գրականութեանը, գրուած է այլաբանական մեկնողական եղանակով՝ մեկնաբանական ժանրի

հիմնական յատկանիշների պահպանմամբ: Գաղափարական մեկնակետը կարելի է տալ Նարեկացու գեղեցիկ ձևակերպմամբ. «զգրեալն ընդունել հաստատուն հաւատով, եւ առաւել խան զգրեալսն ոչ իմանալ եւ ոչ զանճննելիսն ճննել, այլ զամենայն անկարելի իրս եւ զանլիների եւ զանհաւատալի» Աստուծոյ զօրութեանն հաւատալ, որ կարողն է յամենայնի» (ԳՆՄ, 309):

Նարեկացու արձակի միւս տեսակը թուղթն է: Թուղթը կարելի է համարել միջնադարի հրապարակախօսութեան ժանրի տարածուած ձևերից մէկը՝ անձնական մամակից մինչեւ ուղերձներն ու պետական-պաշտօնական գրութիւնները: Հին գրականութեան ժանրային համակարգը անհնար է պատկերացնել առանց թղթի ժանրի: Դա կենսունակ, ճկուն, գործնական ժանր էր, որ յարատեւում է նաեւ այսօր:

Նարեկացուց մեզ է հասել միայն մէկ թուղթ՝ յղուած Կնակայ վանքի վանահօրը: (2) Թուղթն արժեքաւոր է մի կողմից թոնդրակեան շարժման բնոյթը իմանալու, միւս կողմից՝ Նարեկացու՝ իբրեւ ընդդիմախօսի բուռն եւ անհաշտ խառնուածքը նմանաչափ տեսակետից: Թղթի՝ իբրեւ պատմական սկզբնաղբիւրի արժէքը բարձր է գնահատել ակադ. Աշոտ Յովհաննիսեանը: (3) Թուղթը հնարաւորութիւն է տուել պատմաբանին ճշտելու, որ թոնդրակեան շարժումը սկիզբ է առել Յովհաննէս Օվայեցի կաթողիկոսի (833-858) եւ սրան ժամանակակից Մկրատ Բագրատունի սպարապետի (822-855) տարիներին եւ որ Մկրատ Զարեհավանցուն՝ թոնդրակեցիների աղանդապետին սպանել է Կայմիկ էմիր Աբուլ-Բարդը, որի անունը Նարեկացին աւանդել է Ապլ - Վարդ ձեւով:

Թուղթը Գրիգոր Նարեկացին գրել է Անանիա Նարեկացու՝ Թոնդրակեցիների

դէմ գրած հակաճառութեան ոգով: Անանիայի հակաճառութիւնը, դժբախտաբար, մեզ չի հասել: Նարեկացին բանաժողել է իր ուսուցչի հակաճառութեան առանձին կէտեր, յորդորելով Կնակայ վանքի վանահօրը կարգալ հենց Անանիայի երկը: Նարեկացու անհատականութիւնը այստեղ եւս իր դրոշմն է դրել ժանրի ձեւակառուցումաճային տարրերի վրայ: Առաջին հայեացքից թոււմ է, թէ թուղթը պէտք է լիներ թոնդրակեան աղանդի կշռադատուած ճննութիւն: Մինչդեռ Նարեկացին այնքան շիկացած է արտայայտում իր յուզական վերաբերմունքը, որ նրա խօսքը վերաճում է գեղարուեստական պատկերի: Կարծես մոռանալով բրիտանական հանդուրժմանութեան ամէն մի պատուիրան, Նարեկացին Թոնդրակեցիներին նշաւակում է այնպիսի լուսանկերում, որոնք կարծես ծաղկախաղուած են ժողովրդական անէծքներից: Այդ տպաւորութիւնը յատկապէս շեշտուում է բաղաձայնների ճոխ հանգիստութեամբ: Ո՞վքեր են Թոնդրակեցիները Նարեկացու բնութագրմամբ. «շարք շանց, եւ գումարք գողոց, եւ գունդք գայլոց, եւ դասք դիւաց, եւ ազիւք աւազակաց, բոյլք բարբարոսաց, խումք խաչահանուաց, եւ ժողովք չարեաց, եւ արք արեանց, եւ երամք թումուր օձից, եւ վտառք մարդադէմ գազանաց, եւ կանառք կախարդասարաւ աղանդաւորաց, որք ոչ միայն եկեղեցականաց, այլեւ հեթանոսաց են անգոսնելիք»: (4)

Հրապարակախօսական այս կիրքը, որով ներթափանցուած է Գրիգոր Նարեկացու թուղթը, վկայում է հեղինակի ոչ միայն հասարակական դիրքորոշման, այլեւ որպէս անհատի ու բանաստեղծի՝ նրա ըմբոստ ոգու մասին: Ռօսքի շիկացման այս գիծը յետագայում որդեգրեցին Գրիգոր Մագիստրոսը, Ներսէս Լամբրոնացին, Գրիգոր Տաթեւացին եւ ուրիշներ:

Նարեկացին գեղարուեստական մոր մակարդակի բարձրացրեց ներքողը: Ժամրը մինչև Նարեկացին անցել էր աւելի քան հինգհարիւրամեայ ուղի: Տիպաբանօրէն առանձնացել էին ներքողի երեք տեսակներ՝ անկախ ժամրանուամման հոմանիշային քազմագանութիւնից. ա) գովասանական, բ) վարձագրական եւ գ) դամբանական: Թէեւ հանդիսաւոր «թօնը» պերճ ու գեղուն ռճը յատուկ է բոլորին, քայց գովասանական ներքողը սովորաբար տոգորուած է գուարթ տրամադրութեամբ, դամբանականը՝ տխրաշուք վեհութեամբ, վարձագրականը՝ վիպական հանդարտութեամբ: Կառուցուածքային տեսակէտից եւս ներքողի համար յատկանշական են երեք մաս. ա) մախաբանը, ուր հեղինակը հիմնաւորում է ներքողի միութի կարեւորութիւնը, բ) բուն միութի՝ պատմողական տարրերի որոշակի յաջորդական մատուցմամբ, գ) վերջաբանը, որն ամբողջացնում է ասելիքը՝ քարեխօսութեան յաւելմամբ: Այսպիսով, ներքողը համեմատաբար փոքրածաւալ գեղարուեստական ստեղծագործութիւն է՝ արձակ կամ չափածոյ, որի մէջ պատմողական մասը գրաւում է նուազագոյն տեղ, մատուցման փարականութիւնը եւ մարտասանական գովեստը՝ առաւելագոյն:

Նարեկացու ներքողները թեւեթուով շատ չեն, քայց հարուստ եւ ինքնատիպ են իրենց ժանրային գծերով: Նա ներքողներ է նուիրել առաքելայինին եւ նրանց աշակերտներին, Յակոբ Մծբնացուն, Աստուածածնին եւ Նաչին: Իր ժանրային առանձնայատկութիւններով աչքի է ընկնում Ապարանից Նաչի պատմութիւնը, որը վերնագրուած է այսպէս. «Յիշատակագրութիւն պատմութեան ամենագոր մշանի աստուածեան Նաչին, որ ի վերուստ ամենահայեաց մախատեսն ակնարկութենէ ի ստորին կայից աշխարհի ազգաց Յունաց բերեալ հանգուցաւ ի սահմանս վայրից գաւառին Մոկաց, ի շինուած բնակութեան

ուխտին սրբութեան, որ կոչի Ապարամբ»: Գրելու շարժառիթը հանդիսացել է Մոկաց եպիսկոպոս Ստեփանոսի մամակը՝ ուղղուած Նարեկացուն, գրել Ապարանից Նաչի պատմութիւնը եւ ներքողել Նաչն ու Աստուածածնին: Ի պատասխան մամակի՝ Նարեկացին գրուածքի յիշատակարանում գրում է այսպէս. «Ըստ հայցման հանութեան բարեսէր կամաց երջանկիդ եւ գրութեան մամակի ձերում պատեննի, յօրինեալ շարադրեցի զպատմութեանն գովեստ եւ զնախա ներքողին» (ԳՆՄ, 422): Պատմութեան գովեստ արտայայտութիւնը, ինչպէս նաեւ խորագրի յիշատակագրութիւն պատմութեան անուանումը թոյլ են տալիս ասելու, որ Նարեկացին գրել է ոչ թէ պատմագրական երկ, ինչպէս պատմագիրները, այլ յօրինել է ներքողական մի գրուածք, որը յայտնի է ներքող պատմագրաբար անունով: Նարեկացին խուսափել է պարզ պատմելուց մի իրադարձութիւն, դէպքերի մի շարք, որ բնաւ էլ եզակի չէր. սրբութեան մասումք ձեռք բերել եւ դնել նորակառոյց վանքում: Նարեկացին մոխացրել, ծաւալել, ծաղկեցրել է դէպքը՝ առաւել տուրք տալով մարտասանական վերամբարանութեանը, քան գեղեցկութեանը՝ պարզութեան մէջ: Դէպքը կատարուել է Նարեկացու օրերին՝ 983 թուականին: Ըստ Զամչեանի՝ Նարեկացին ներկայ է եղել նկարագրուած հանդիսութեանը. «ակնամատես գոլով իրացն՝ գրեաց զայսմանէ երկար՝ հոնտորական պերճաբանութեամբ»: (5)

Մոկաց աշխարհում եղել է մի եպիսկոպոս՝ Դաւիթ անունով: Սա մահացել եւ թաղուել է Ապարանից վանքում: Նրան սուրբ են հռչակում եւ հաւատում, որ նրա գերեզմանի հողը բուծում է հիւանդներին: Դաւիթ յաջորդում է եպիսկոպոսական աթոռին նրա եղբոր դասեր որդին՝ Ստեփանոս Մոկացին՝ Նարեկացու մամակագիրը: Ստեփանոսը Դաւիթ

Եպիսկոպոսից բացի ունեցել է նաև մի այլ մօրեղբայր, որի որդին ծառայել է բիւզանդական բանակում: Այդ զինուորականը իր հետ բուժիչ հոգ էր տարել իր Դաւիթ հօրեղբոր տապանից: Հրաշագործ այդ հոգի համբաւը հասնում է նաև բիւզանդական կայսր եղբայրներին՝ Վասիլին և Կոստանդինին: Ցանկանալով վարձահատոյց լինել հայ զինուորականի մի կարեւոր ծառայութեան համար, նրանք բարձրացնում են նրա աստիճանը և ընդառաջելով նրա ցանկութեանը՝ տէրուական խաչից մի մասուցք են տալիս նրան՝ դնելով ոսկեծոյլ գեղազարդ մի տուփի մէջ՝ որպէս նուէր Ապարանից վանքի Ստեփանոս Եպիսկոպոսին: Այդ վասուցքն էլ 983 թ. հանդիսաւոր փոխադրում և դրում է Ս. Աստուածածին մորակառոյց եկեղեցում: Այս դէպքն է, ահա, որ առիթ է դարձել գրելու Ապարանից Խաչի պատմութիւնը և նրան առընթեր Խաչի և Աստուածածնի մերթողները:

Ժամրային առումով այս գործը՝ պատմական ակնարկը համադրում է մերթողի հետ, գրեկածնի տեսանկիւնից՝ արձակը չափածոյի հետ: Դա արել է գիտակցաբար, յայտնելով, որ ինքը պահպանում է մասերի մերժին միասնութիւնը և թոյլատրելի է համարում «գիւտարահովով պատմաբանութեան» խառնել գուն ինչ դրութիւնս համառօտագիր դրուատից» (ԳՆՄ, 389): Խաչի մերթողը Նարեկացին վերնագրել է այսպէս. «Առընթեր դրութիւն սակաւ սոփեստի յարակցեալ հիւսի ճառս մերթողի լուսկազմ խաչիդ նշանի» և, ինչպէս վայել է մախքաբանին, իրեն անգոր է համարում «բանից գօրութեան՝ համբաւել զնշմարտութեանս պայծառութիւն խորհրդոյ Խաչիս գօրութեան» (ԳՆՄ, 391): Բուն միւլը յամգում է խաչելութեան մերթողմանն ու նրա իմաստին: Յիսուսը

խաչուեց, որպէս զի դառնար «պատարագ մեզ փրկանաց և գրաւ թողութեան մեղաց»: Ուստի խաչը, ըստ Նարեկացու, ոչ թէ մարդկային իմաստութեան արդիւնք է, այլ աստուածայինը տեսնելու և զգալու միջոց, քառակուսի մի առասան, որը զսպում է մեր խորիտ անսանձութիւնը և, միաժամանակ, «ի վիճե ամբարձմամբ հանեալ գծանութիւն մարդոյս խակութեան, երազ սլացմամբ յիմանալիսն գերամբարձեալ՝ աստուածութեանն ընծայեցուցանէ» (ԳՆՄ, 397):

Ներթողի միւս մասը կարող է ընկալուել իրրեւ առանձին մերթող: Բանն այն է, որ այդ մասը գրուած է՝ ա) չափածոյ, ուր իշխում է հիմնականում հնգավանկ անդամը, բ) օգտագործուած է այբբենական բանակապ՝ Ա-Ք տառերի յաջորդականութեամբ և, վերջապէս, գ) հաստաւոր մախքաբանում է վերջաբանին: Հաստաւոր ինքնուրոյնութիւնը՝ իրրեւ չափածոյ օրհնութիւն, նշել է նաև Նարեկացին. «Այլ մեք ըստ չափածոյ կշռութեան գօրութեան մերոյ կենդանաւար նշանի աստուածեան խաչիս այտուհետեւ ձօնեցումք ձայն մաքուր ընծայից քաղցրաբարբառ բանից օրհնութեամբ» (ԳՆՄ, 397):

Աստուածածնին նուիրած մերթողը Նարեկացին խորագրել է այսպէս. «Ի սոյն կարգ դասեալ իբր զմիաշար խորհրդոյ տեսակ՝ ընդ Ներթողիցի Խաչիս խորհրդոյ՝ և գովեստ երգաբանութեան Տիրուհւոյդ»: Նարեկացու այս մերթողը այն բարձրակէտն է, որին հասել է նա՝ մերթողագրութեան մէջ: Մի կողմից Նարեկացին հարազատ է մնում ժամրի ճեւղատուցութեան յատկանիշներին, միւս կողմից՝ նրա ստեղծագործական տարերբը յորդում է զգացմունքների այնպիսի անկեղծութեամբ ու ջերմութեամբ, որ մերթողը վերածում է նշմարիտ և բարձրարուեստ բանաստեղծութեան:

Ներթողի մախքաբանը կառուցուած է

դասական սկզբունքով: Դժուար է ներքողել Աստուածածնին. «Պ՛ր երգ պատկանագիր ի ֆահ գովեստից օրհնեալ պատուեսցէ» նրան – վարանում է հեղինակը եւ ապա երկիրը յաղթահարած՝ յայտարարում. «Բայց սակայն երգեսցէ բանս որքան զօրեսցէ ի բաղձանաց սրտի փափազման՝ նմին ընծայ օրհնառաք փառաց տեսչութեան» (ԳՆՄ, 408): Բուն նկիւրը գրեթէ զերծ է պատմողական տարրից: Գործողութեան հենքը կազմում է Աստուածածնի՝ որպէս լոյսի չոր՝ Աստծու հարսի եւ Յիսուս մանկան մօր, խաչուած փրկչի ծնողի գովասանութիւնը: Նա ծնել է աստուածորդուն, մայրօրէն գգուել նրան, կերակրել «մայրենի կաթամբ», դարձել «երկիր անձնական բանական բուսայն» եւ «վայր դալարաբեր հայրական ծոցածին ծաղկին» (ԳՆՄ, 409):

Վերջաբանին անցնելուց առաջ Նարեկացին դիմում է Աստուածածնին՝ նրան նուիրուած տաճարում յաւերժ օրհնութեամբ պատկելուն, ապաւինելով նրա բարեխօսութեանն ու մաղաքմաններին. «զձեռս մեր ի սմա տարածանեմք եւ աներկբայ յուսով հաւատամք ապրիլ» (ԳՆՄ, 419-420): Վերջաբանն ունի խորագիր՝ «Նորին վերստին ի վերայ գոյ անուան իւրոյ»: Եւ, իսկապէս, վերջաբանի բանական յօդում է Նարեկացու անունը՝ «Գրիգոր»: Վերջաբանի իմաստը յանգում է Աստուածածնի բարեխօսութեամբ թողութիւն գտնելուն:

Այսպիսով, Ապարանից Խաչի պատմութեանը յաջորդում է Խաչի ներքողը, Խաչի ներքողին՝ Աստուածածնի ներքողը, ապա վերջաբանին՝ յիշատակարանը: Գրական տարրեր ժանրերի այդ համադրութիւնը Նարեկացին ներկայացրել է իբրեւ մէկ ստեղծագործութիւն, մէկ մատենան: Կատարելով Ստեփանոս Մոկացու պատուէրը, նա այդ երկը, ըստ էութեան, ձօնել է նրան, յաւերժացնելու համար նրա

անունը. «որպէս զի մնացես յարակալ ի սոյն համառօտագիծ մատենի յաւուրս անթիւս եւ յամս հազարաւորս իմով սակաւամասնեայ իմաստի» (ԳՆՄ, 422):

Նարեկացին խորապէս ծանօթ էր ներքողի եւ, առհասարակ, գրական տեսակների մասին միջնադարեան տեսական մտքին: Ճարտասանական հին ձեռնարկները նշում են այն հիմնական յատկանիշները, որոնց համաձայն պէտք է մատուցուի ներքողի նկիւրը: «Պիտոյից Գիրքը», օրհնակ, յանձնարարում է նախաբանից յետոյ դնել ներքողի անձի գործը, տալ նրա մարմնաւոր եւ հոգեւոր բարեմասնութիւնների նկարագիրը, թուարկել գործերը եւ այս ամէնը աւարտել համեմատութիւնների մի շարքով, ուր գերազանցութիւնը միշտ պէտք է տրուի ներքողի անձին: «Եւ ապա զմեծ գլուխ ներքողինի դնել զգործսն – հրահանգում է «Պիտոյից Գիրքը» – եւ բաժանել յանձն եւ ի մարմին եւ ի դպրութեան, ապա եւ՝ «Եւ ի վերայ այցտելի դնել զբաղդատութիւնն յարադրութեամբ ներքողեցելումն զմեծագոյն ընդունել» (6):

Այս կէտերը կարող են գործնականօրէն ներկայացուել այլ յաջորդականութեամբ, բայց էականը յանգում է չորս կէտերի. ա) գրել ծնողների եւ ծննդավայրի, բ) ուսման եւ դաստիարակութեան, գ) հոգեւոր եւ մարմնաւոր բարեմասնութիւնների եւ դ) գործերի եւ դիպրութեան մասին: Ներքողի այս եւ տեսութեամբ հրահանգուող միւս պահանջների լիակատար հետեւողութեամբ է Նարեկացին գրել Յակոբ Մծբնացուն նուիրուած վարձագրական ներքողը: Ըստ աւանդութեան Յակոբը Գրիգոր Լուսաւորչի քրոջ որդին էր. «որդի սեպիական քեռ սերմանողի Լուսաւորչին մերոյ սրբոյն Գրիգորի» (ԳՆՄ, 449): Ըստ այդմ էլ նա ներքողում է Մծբնացուն՝ սկսելով տոնիք. «Ի հեռաւորաց խուժային պարսկական

ազանց դիւցազանց՝ շառաւել լուսոյ աստուածպաշտութեան», «ի տոհմէ հզօրէ յայտնեալ»: Յակոբի ծնողները հեթանոս էին: Բայց նա եղաւ «ի դառնարմատ ծառոյ՝ ճաշակ նոր պտղոյ», «ի մթութեան աստուերէ՝ նշոյլ մեզ լուսոյ» եւ այլն: Մարմնական գեղեցկութիւնից ընդգծում է դէմքի գեղեցկութիւնը. «հրաշացեալ դեղով ի դէմս կերպի», հոգեւոր առաքինութիւններից մաքուր վարքը, անապական հաւատը, հրեշտակային բնաւորութիւնը: Խօսելով Մծբնացու գործերի մասին Նարեկացին պատմում է, որ նա բարձրացել է Արարատ լեռը, ցրելու համար անհաւատների այն տարակոյսները, որոնք չէին հաւատում Նոյի տապանին, ասում էին, «թէ իբր չիցէ եղեալ իրին էութիւն, անպիտան գրեցին գղէմն բանին եւ պարսաւելի՝ իբրեւ երկն ու ծնունդ շաղակրատ մտաց ընդվայրաճառից»: Միևյդեռ Մծբնացին բերել է տապանի մի կտոր փայտ՝ «ի կշտամբութիւն յանդիմանութեան թերհատիցն» (ԳՆՄ, 448): Իբրեւ եկեղեցու հովուապետ՝ Յակոբը եղել է անբաւիր, հրաշագործ, առաքինի, հեզ «մեծն առաջնորդաց, պարծանքն լաւաց, յարդարիչն եկեղեցականաց» եւ իրաւամբ կոչուել է Զգօն, «որ եւ անունն իսկ թարգմանեալ մեկնապէս հիւմն է հանութեան» (ԳՆՄ, 450): Մծբնացու գործունէութեան մէջ Նարեկացին ընդգծում է նաեւ, որ նա մէկն էր «ի կանոնագրացն հաւատաստեալն դաւանողաց հարցն Նիկիայի», որը արմատախիլ է արել Արիոսեան աղանդը: Ընդհանուր գծերով սա է ներքոյի նիւթը: Մնացածը գովասանութիւն է, եւ այստեղ է, որ Նարեկացու խօսքը փայլում է ճարտասանական գիտերի եւ փոխաբերութիւնների շքեղութեամբ: Իբրեւ նորութիւն, Նարեկացին խոհափիլիսոփայական երանգ է տալիս ներքոյին, ձգտում է խուսափել անառարկայական վերամբարձութիւնից,

յաճախակի դիմում է յանգաւորման, պահպանում է անցման համամասնութիւնը, ընթերցողի հետ հաղորդակցման անմիջական կապը: Գրիգոր Նարեկացին ներքոյի ժանրը բարձրացրեց մի նոր մակարդակի՝ դիւրութիւն ընծառելով արձակ ներքոյագրութիւնից չափածոյ ներքոյագրութեան համար:

ԱՂԲԻՒՆԵՐ ԵՒ ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1 ՆՀԲ, հ. 2, էջ 244
- 2 Գիրք Թղոց, էջ 498-502
- 3 Աշ. Յովհաննիսեան, Դրուագներ ..., հ. 1, էջ 340-345
- 4 Գիրք Թղոց, էջ 500
- 5 Մ. Զամչեան, Պատմութիւն Հայոց, հ. Բ, էջ 854
- 6 Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք, Վեներիկ, 1865, էջ 413

Ա. ՂԱԺԵՆԱՆ